

Ганна Григорівна Петрученя,

старший викладач кафедри педагогіки і педагогічної майстерності
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана
Хмельницького

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПЕДАГОГІЦІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Автор розглядає передумови та труднощі впровадження гендерних досліджень у вітчизняну педагогіку. Виокремлює три провідних підходи та відповідні їм напрямки гендерних досліджень у педагогічній думці України на початку ХХІ століття. Розкриває методологічні засади і специфіку кожного з напрямків.

Ключові слова: *гендерні дослідження, статево-диференційований підхід, статево-рольовий підхід, гендерний підхід.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Запровадження категорії “гендер” як предмету наукового аналізу відкрило нові горизонти соціально-гуманітарних досліджень та надало можливість артикулювати існуючу статеву диспропорцію знання, асиметрію суспільства і соціокультурної практики в цілому. Виявилось, що соціально-культурні відмінності статей переважно створюються в межах соціуму та визначають соціальні відносини між жінками і чоловіками в основних інститутах суспільства, задають межі самореалізації особистості залежно від статі. Система освіти є одним із найвпливовіших інститутів гендерної соціалізації та інкультурації, який забезпечує відтворення гендерної культури суспільства шляхом цілеспрямованого створення освітньо-виховного, культурного середовища і формування гендерної культури особистості. Це й зумовлює актуальність гендерних досліджень для педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Упродовж останнього десятиріччя у вітчизняній педагогіці значно активізувалися дослідження з гендерної проблематики. Слід відзначити роботи, присвячені

теоретичним засадам формування гендерної культури і технологіям упровадження принципів гендерної демократії в освітній простір вищої школи (Т. Голованова, О. Васильченко, С. Гришак, І. Мунтян, П. Терзі, Н. Приходько, Т. Говорун, О. Кікінежді та ін.); особливостям інтеграції гендерного підходу в національну систему освіти (О. Бондарчук, С. Вихор, Л. Даниленко, О. Луценко, В. Олійник, А. Ягремцева та ін.); упровадження гендерної складової в європейську освіту (І. Даценко, М. Зубілевич, Л. Ковальчук, А. Ягремцева та ін.) тощо. Усі ці дослідження демонструють широкий спектр методологічних підходів і надзвичайну різноспрямованість, на що вказують В. Кравець, О. Петренко, Т. Дороніна та ін. На нашу думку, така різноманітність методологічних підходів впливає на вектори гендерних педагогічних досліджень.

Метою статті є визначення особливостей упровадження гендерних досліджень у вітчизняну педагогіку; виокремлення і характеристика основних напрямків та відповідних їм підходів до гендерних педагогічних досліджень в Україні на початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У вітчизняній педагогіці активне зростання гендерних досліджень розпочалося на початку XXI століття. На сьогодні в науці вже склалася наукова традиція досліджень окремих проблем, які нині визначають як гендерні, у термінах взаємовідносин статей.

Запровадження гендерних підходів у педагогічні дослідження й освітню практику має суперечливий характер і демонструє широкий діапазон підходів. З одного боку, вітчизняні педагоги, здебільшого, визнають актуальність гендерної концепції, погоджуються з тим, що соціально-культурні відмінності між жінками та чоловіками не мають біологічного походження, не є вічно даними, а лише набутими, приписаними індивідові суспільством. Дослідники розуміють гендерні проблеми як проблеми владних стосунків у будь-якій галузі життєдіяльності сучасної людини, що потребують наукового аналізу і розробки. Це актуалізує необхідність упровадження ідей гендерної рівності у навчально-

виховний процес, його спрямованість на виховання особистості егалітарного типу.

Разом із тим, існують труднощі впровадження гендерних досліджень, серед яких варто назвати:

термінологічну невизначеність та методологічну розмитість гендерних досліджень (О. Здравомислова, А. Тьомкіна), що зумовлено як існуванням власної наукової традиції досліджень певних проблем відносин статей, так і труднощами формування терміносистеми гендерних підходів, які зросли в інших соціокультурних умовах;

опір, що зустрічають гендерні підходи серед представників вузівської науки – від повного заперечення актуальності і самого існування гендерних проблем або заперечення доцільності гендерних досліджень через вічний характер таких проблем до повного поглинання гендерної проблематики “статевими” проблемами (Т. Дороніна);

тяжіння гендерних розвідок до ліберальної нейтральності, статево-рольового підходу, їх зорієнтованість на економічне, політичне, сімейне тощо становище жінки та її соціальний захист (Л. Смоляр).

У вітчизняній науці має місце тенденція змішування і підміни понять “статеве”, “сексуальне”, “статево-рольове”, “гендерне”, використання яких як рівнозначних не лише не відображає суті предмета, але й ускладнює його розуміння, оскільки у вітчизняній культурі є численні та неадекватні конотації слова “стать” (І. Кон, В. Кравець). Разом із тим, існує думка, що, ураховуючи соціокультурну ситуацію, мовну специфіку, змістове наповнення дефініцій, у вітчизняній історико-педагогічній науці логічніше розглядати поняття “статево-рольовий”, “соціостатевий” і “гендерний” як синоніми (О. Петренко). На наш погляд, доцільніше казати не про синонімічність, а про зв’язок та наступність цих категорій, що відображають еволюцію і фіксують співіснування у вітчизняній педагогіці трьох провідних напрямків досліджень, які дослідники маркують як гендерні.

1. Статеводиференційований напрямок базується на есенціалістському біодетерміністському підході, що визнає причинами гендерних відмінностей різну біологічну природу чоловіків та жінок. Прихильники такого підходу вбачають в жіночій і чоловічій емансипації причину тяжких моральних втрат для суспільства, які призвели до дисгармонійних взаємостосунків, стирання традиційних жіночих та чоловічих ролей і девальвації родинних цінностей (С. Безушко) [2, с. 27]. Тому положення про соціальну рівність чоловіків та жінок не повинно заважати вченим урахувувати факти наявних біологічних і психологічних розбіжностей при розподілі ролей у суспільному та професійному житті суспільства (О. Літвінова) [12, с. 55].

Такий підхід робить акцент на диференційному підході до учнів з позицій статевих відмінностей, оскільки хлопці і дівчата – два різних психофізіологічних полюси, де інтелектуальні, емоційні, мотиваційні сфери диктуються статевими ознаками (С. Безушко) [2, с. 29]. Для цього викладачам рекомендовано враховувати відмінності між юнаками та дівчатами за п'ятьма критеріями – генетичним, фізичним, когнітивним, психологічним і рівнем комунікації (Т. Туркот) [19, с. 386–388]. Наголошується, що жіноча модель поведінки викликана потребою втілення гормонально залежних бажань, а чоловіча – сенсорно зумовленою зацікавленістю до навколишнього середовища. Наводиться як беззаперечний сумнівний тезис про статеві відмінності характеристик головного мозку, які впливають на гендерні особливості (Л. Мазур) [13] тощо.

Слушно вважаючи метою гендерного виховання формування гендерної культури, педагоги визначають її в термінах правильних взаємостосунків юнаків та дівчат, якостей, характерних для чоловіків (сміливість, майстерність у справі, рицарство, благородство, працьовитість, уміння долати труднощі) і жінок (доброта, жіночність, чуйність, м'якість, терпимість, турбота, любов до дітей) (О. Куліш) [10]; позитивних рис чоловіка (мужність, сила волі, шляхетність, розум, працьовитість, лицарське ставлення до жінок, краса, принциповість, відповідальність за свої вчинки, уміння кохати,

організаторський хист, доброта) та жінки (жіночність, уміння кохати, сором'язливість, краса, впевненість у собі, вірність, любов до дітей, слабкість, уміння розуміти інших, мудрість, зовнішня привабливість, діловитість, уміння створювати затишок) (Л. Мірошніченко) [14, с. 214] тощо.

Отже, статево-диференційований напрямок, з одного боку, переводить гендерні дослідження у сферу врахування в навчально-виховному процесі соціально-культурних відмінностей статей, яким надається статус природно зумовлених, з іншого – орієнтує на формування гендерної культури особистості патріархатного типу за заданим наперед традиціоналістським зразком, зміст якого вважається зумовленим особливою жіночою/чоловічою природою і вбачається чимось вічним, об'єктивним та над специфічним.

2. Статево-рольовий напрямок виходить із біофундаменталістського розуміння гендерних відмінностей як наслідку специфічних соціостатевих ролей, що конструюються на основі незайманих культурою статі і тіла за принципами взаємної доповнюваності та компліментарності. Прибічники такого підходу вважають статево диференціацію суспільстві не виявом соціальної деформації, а найбільш раціональною формою спільного проживання статей (П. Решетніков, Ю. Бичихін) [15, с. 46], виводять статево специфіку людей та їх життєтворчості з міжстатевого поділу праці, що має біполярний характер (М. Пірен, Н. Грицяк та ін.) [3, с. 15].

У межах такого підходу виключаються уявлення про варіативність індивідуальних гендерних моделей, гендерне виховання розуміється як виховання здорової і цілісної особистості жінки та чоловіка, здатної адекватно усвідомлювати свої фізіологічні і психологічні особливості відповідно до існуючих соціальних та моральних норм і, завдяки цьому, встановлювати оптимальні відносини з людьми своєї та протилежної статі в усіх сферах життя (В. Хор'яков) [20, с. 7]; як складний процес формування соціокультурних ролей чоловіків і жінок, які визначають очікуване суспільством ставлення до представника певної статі (М. Гоголь-Саврій) [4, с. 149]. У становленні гендерної педагогіки вбачається вияв “щирої турботи суспільства щодо

створення міцної української сім'ї, розвитку системи гармонійних соціальних взаємовідносин” (Т. Смирнова) [17].

Гендерна культура як мета та результат виховання розуміється як культура взаємовідносин між статями, що визначається як цілісне динамічне, інтегральне утворення особистості, яке відображає ефективність взаємодії з особами протилежної статі, готовність до здійснення сімейних функцій (П. Решетніков, Ю. Бичихін) [15, с. 45], особливий спосіб оформлення особистістю своєї життєдіяльності, зумовлений її прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здатностей як представника певної соціальної статі, що визначає вибір адекватної стратегії гендерної ідентичності, засвоєння цінностей, норм та правил статево-рольової поведінки в соціальній, професійній і побутовій сферах життєдіяльності, що відповідає принципам гендерної рівності та демократії (П. Терзі) [18, с. 10].

Статево-рольовий напрямок досліджень надає можливість зберегти академічний нейтралітет в оцінці характеру гендерних взаємин у суспільстві, розглядаючи їх як даність. Він не передбачає виходу за межі вимог традиційної культури, орієнтуючи на створення умов для максимального розвитку здібностей і самореалізації особистості у межах приналежності її до певної соціальної статі, що постає непохитною основою гендерних відмінностей та вимагає пристосування до умов існуючої гендерної традиції. Такий підхід зводить гендерне виховання до гармонізації взаємовідносин між статями і підготовки до сімейного життя.

3. Гендерний напрямок ґрунтується на власне гендерній методології, здебільшого на теорії соціального конструювання гендеру. Прихильники цього підходу визнають соціально та культурно конструйований характер гендерних відмінностей, які, виправдовуючи різний соціальний статус чоловіків і жінок, відтворюють гендерну асиметрію й обмежують можливості особистісної самореалізації. Гендерна культура суспільства розглядається як система цінностей, що відтворює, закріплює та формує статові відмінності відповідно до соціокультурних експектацій щодо прийнятих у цьому суспільстві зразків

поведінки, зовнішнього вигляду, певних почуттів чоловіків і жінок як носіїв різних гендерних статусів (В. Романова) [16, с. 16–17], що містить соціально-обумовлені уявлення про специфічність жіночого та чоловічого, на основі яких будується розподіл соціальних ролей і функцій між чоловіками та жінками і співвідношення їх соціальних статусів (Є. Басиста) [1].

Такий напрямок досліджень зорієнтовано на впровадження ідей гендерної рівності, яка не дає готових рецептів, а передбачає розмаїтість образів існування, забезпечуючи максимальну толерантність мислення (Ю. Івченко) [7, с. 59]. Базуючись на егалітарному світогляді, гендерний підхід в освіті та вихованні постає механізмом досягнення гендерної рівності й утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості (Р. Ліончук) [11], а гендерне виховання та освіта – складовими громадянського виховання (Т. Дороніна) [6, с. 27], що мають забезпечити формування громадянської відповідальності, гендерної рівності, ініціативності, самостійності, толерантності, здатності до успішної соціалізації і громадянської позиції особистості, вільної від стереотипного мислення (Л. Ковальчук) [9, с. 8]. Спрямованість навчально-виховного процесу на формування гендерної культури егалітарного типу сприяє затвердженню цінностей громадянського суспільства, орієнтує на повагу прав індивіда та самореалізацію особистості студента, незалежно від статі (Т. Голованова) [5]; становлення особистості жінки і чоловіка як рівноправних соціальних істот (О. Кікінежді) [8, с. 130].

Звичайно, межі між названими напрямками є досить умовними. Дослідники часто виявляють хиткість методологічних позицій. Проте, можна твердити, що статево-диференційований і статево-рольовий напрямки досліджень лише використовують гендерну термінологію, залишаючись у есенціалістських межах, та є варіаціями традиційного соціостатевого підходу. Лише третій напрямок досліджень надає можливість розкрити місце освіти в збереженні, конструюванні і репродукуванні гендерної культури, затвердженні або пом'якшенні гендерної асиметрії в суспільстві, визначити на цій основі умови, шляхи і засоби педагогічного забезпечення розвитку здібностей та

інтересів індивіда незалежно від статі, меж традиційних гендерних стандартів і норм заради ствердження цінностей демократичного суспільства та формування особистості егалітарного типу.

Висновки. Упродовж останнього десятиріччя у вітчизняній педагогіці відбувається активна розробка гендерної проблематики. Залежно від методологічних підходів, можна визначити три напрямки педагогічних досліджень, які дослідники маркують як гендерні:

статеводиференційований – базується на біодетерміністичному підході, що виводить статево-відмінності і зумовлену ними соціальну статево-асиметрію з біологічної природи чоловіків та жінок. Зводить гендерне виховання й освіту до врахування в навчально-виховному відмінностей статей, орієнтує на формування гендерної культури особистості патріархатного типу за заданим наперед традиціоналістським зразком, зміст якого вважається зумовленим особливою жіночою/чоловічою природою та вважається чимось вічним, об'єктивним і надспецифічним;

статеворольовий – базується на біофундаменталістській теорії статево-ролей, зводить гендерне виховання до гармонізації взаємовідносин між статями та підготовки до сімейного життя, а гендерну культуру як мету виховання – до культури цих взаємин. Не передбачає виходу за межі вимог традиційної культури, орієнтуючи на створення умов для максимального розвитку здібностей і самореалізації особистості у межах приналежності її до певної статі, що вимагає пристосування до умов існуючої гендерної традиції;

гендерний – ґрунтується на власній гендерній методології, здебільшого на теорії соціального конструювання, визнає соціально та культурно конструйований характер гендерних відмінностей, які, виправдовуючи різний соціальний статус чоловіків і жінок, відтворюють гендерну асиметрію й обмежують можливості особистісної самореалізації. Дослідження орієнтовано на впровадження в діяльність закладів освіти ідеї гендерної рівності як цінності громадянського суспільства, створення у навчально-виховному процесі умов

для розвитку та самореалізації особистості, незалежно від статі, на формування гендерної культури особистості егалітарного типу.

Два перших напрямки попри використання гендерної термінології залишаються лише варіаціями традиційного соціостатевого підходу. Лише третій напрямок можна визнати за гендерний, оскільки саме він базується на власне гендерній ідеології та методології. В освітній практиці він забезпечує найповніший розвиток здібностей, саморозкриття і самореалізацію особистості без будь-яких упереджень та обмежень, заданих статтю.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у розкритті місця освіти в збереженні, конструюванні і репродукуванні гендерної культури, можливостей упровадження в освітню практику ідей гендерного паритету та у визначенні цій основі умов, шляхів і засобів забезпечення у діяльності закладів освіти розвитку здібностей та інтересів індивіда незалежно від статі і меж традиційних гендерних стандартів та норм в інтересах формування особистості егалітарного типу.

Список використаної літератури

1. Басистая, Е. В. Гендерные стереотипы традиционной культуры [Электронный ресурс] / Е. В. Басистая // Аналитика культурологии : электронное научное издание. – 2010. – Выпуск 2 (17). – Режим доступа : <http://analiculturolog.ru/journal/archive/itemlist/category/34-issue-17.html>.

2. Безушко, С. В. Теоретичний погляд на проблему гендерних досліджень з головної позиції гендерного виховання / С. В. Безушко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць. Серія: Психологічні науки / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 7. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. – С. 26–30.

3. Гендерні аспекти державної служби : монографія / [Пірен М. І., Грицяк Н. В., Василевська Т. Е., Іваницька О. М.]; за заг. ред. Б. О. Кравченка. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 335 с.

4. Гоголь-Саврій, М. В. Гендерний підхід в системі освіти України як педагогічна проблема / М. В. Гоголь-Саврій // Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2011. – № 5. – С. 147–152.

5. Голованова, Т. П. Гендерная компетентность в контексте профессиональной педагогической культуры будущих социальных педагогов [Электронный ресурс] / Т. П. Голованова // Електронний збірник наукових праць Запорізької обласної академії післядипломної педагогічної освіти. – 2011. – № 2–3. – Режим доступа : http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip3.html.

6. Дороніна, Т. О. Теорія і практика гендерної освіти і виховання учнівської молоді в навчальних закладах України (II половина XX – початок XXI століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Т. О. Дороніна. – Запоріжжя, 2012. – 37 с.

7. Івченко, Ю. В. Гендерний підхід у навчально-виховному процесі та його специфіка у вищих навчальних закладах / Ю. В. Івченко // Філософські та методологічні проблеми права : наук. журнал. – 2012. – № 1 (3). – С. 51–63.

8. Кікінежді, О. Інноваційні підходи до формування гендерної культури у студентської молоді / О. Кікінежді // Психолого-педагогічні засади професійного становлення особистості практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – С. 128–135.

9. Ковальчук, Л. О. Гендерне виховання учнівської молоді в Німеччині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Л. О. Ковальчук. – Тернопіль, 2008. – 20 с.

10. Куліш, О. Гендерні особливості педагогічної культури сучасного вчителя [Електронний ресурс] / О. Куліш // Наука і життя : мат. наук.-практ. інтернет-конф. (20–22 травн. 2009 р.). – Режим доступу : <http://intkonf.org/category/arhiv/1-nauka-izhittya-20-22-travnua-2009-r/>.

11. Ліончук, Р. А. Освіта та виховання: гендерний підхід / Р. А. Ліончук // Гуманізм та освіта : електронне наукове видання матеріалів X міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 14–16 верес. 2010 р.) / Вінницький національний технічний університет. – Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/>.

12. Літвінова, О. В. Гендерний підхід в дослідженні основних складових організаційної культури колективних суб'єктів діяльності / О. В. Літвінова //

Теоретичні і прикладні проблеми психології : збірн. наук. праць. – 2011. – № 2 (26). – Луганськ : Ноулідж, 2011. – С. 50–57.

13. Мазур, Л. М. Врахування статевої детермінанти розвитку особистості в організації навчального процесу [Електронний ресурс] / Л. М. Мазур // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2005. – № 3 (15), Ч. 1. – Режим доступу : <http://novyn.kpi.ua/2005-3-1/>.

14. Мірошніченко, Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах : підруч. / Л. Ф. Мірошніченко. – К. : Вища школа, 2007. – 415 с.

15. Решетников, П. Е. Гендерная культура специалиста / П. Е. Решетников, Ю. М. Бычихин // Культурная жизнь Юга России : Региональный научный журнал. – 2008. – № 1 (26). – С. 44–47.

16. Романова, В. Г. Особливості статеворольової соціалізації підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Соціальна психологія” / В. Г. Романова ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2002. – 19 с.

17. Смирнова, Т. В. Основи гендерної освіти та виховання [Електронний ресурс] / Т. В. Смирнова // Вісник Севастопольського національного технічного університету. Серія: Педагогіка. – 2009. – № 96. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vsntu/2008_2009/.

18. Терзі, П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / П. П. Терзі. – Кіровоград, 2007. – 22 с.

19. Туркот, Т. І. Педагогіка вищої школи : навч. посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Т. І. Туркот. – К. : Кондор, 2011. – 628 с.

20. Хор’яков, В. А. Педагогічні умови гендерного виховання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / В. А. Хор’яков. – Луганськ, 2010. – 19 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Москальова Л. Ю.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2013.

Петрученя А. Г. Тенденции развития гендерных исследований в педагогике Украины в начале XXI века

Автор рассматривает предпосылки и трудности внедрения гендерных исследований в отечественную педагогику. Выделяет три ведущих подхода и соответствующие им направления гендерных исследований в педагогической мысли Украины в начале XXI века. Раскрывает методологические основы и специфику каждого из направлений.

Ключевые слова: *гендерные исследования, поло-дифференцированный подход, поло-ролевой подход, гендерный подход*

Petruchenia A. H. The tendencies of development of gender studies in Ukrainian pedagogy at the beginning of the XXI century

The author examines the pre-conditions and difficulties of implementation of gender studies into Ukrainian pedagogy, distinguishes three principal approaches and appropriate directions of gender research in Ukrainian pedagogical thought at the beginning of the XXI century. The article reveals the methodological principles and specifics of every research direction.

Key words: *gender studies, gender-differentiated approach, gender and role approach, gender approach.*